

Bożena Lech-Jabłońska

KSIĄDZ LUDWIK ZALEWSKI 1878–1952

The Reverend Ludwik Zalewski 1878–1952
Ксендз Людвик Залевски 1878–1952

Maria i Henryk Gawareccy napisali: „Był jednym z najznajmniejszych przedstawicieli życia kulturalnego i naukowego miasta Lublina. Nieprzeciętna indywidualność, intelekt o wszechstronnych zainteresowaniach, humanista, miłośnik piękna i sztuki, esteta, działacz i twórca – oto człowiek, który wzbogacił w sposób szczególny życie swojego środowiska. Z wykształcenia był historykiem literatury i kultury, pedagogiem, z zamiłowania bibliofilem, bibliotekarzem a nawet archiwistą i znawcą zabytków”¹.

Ksiądz Ludwik Zalewski, bo o nim mowa, urodził się 30 IV 1878 r. we wsi Nakły koło Ostrołęki w niezamożnej rodzinie chłopskiej. Uczył się w Ostrołęce, a następnie w progimnazjum w Pułtusk. Do Lublina przybył w 1898 r., by wstąpić do Seminarium Duchownego, które ukończył w 1902 r., otrzymując święcenia kapłańskie. Dostał stypendium, dzięki czemu kontynuował naukę w Katolickim Uniwersytecie we Fryburgu Szwajcarskim w latach 1904-1908. Studia obejmowały filozofię i nauki historyczne. Tytuł doktora filozofii uzyskał 20 VI 1910 r. na podstawie rozprawy *Sztuka rymotwórcza Franciszka Salezego Dmochowskiego i jej stosunek do „L’art poétique” Boileau*.

Po powrocie z Fryburga przez kilka miesięcy pełnił posługę kapłańską w parafii wiejskiej w Ostrowie, w powiecie włodawskim (obecnie miasto Ostrów Lubelski, pow. lubartowski), a następnie w parafiach w Piotrawinie i Dzierzkowicach (zwolniony z obowiązków proboszcza 21 XII 1920)².

Był ceniony jako kapłan, o czym świadczą przyznawane mu z czasem godności honorowe. W dniu 25 IX 1926 r. ks. Zalewskiego mianowano kanonikiem Kolegiaty Zamojskiej. W 1945 r. otrzymał nominację na kanonika honorowego kapituły katedralnej lubelskiej. W 1947 r. został prałatem scholastykiem kapituły kolegiaty zamojskiej, a w 1948 r. – XXVI infułatem Katedry Zamojskiej (1948 – 7 VII 1952)³.

W czasie II wojny światowej ks. Zalewski przebywał w Lublinie. Dnia 9 XI 1939 r. został aresztowany przez gestapo w ramach akcji masowych aresztowań

¹ M. Gawarecka, H. Gawarecki, Ks. dr Ludwik Zalewski 1878-1952, w: Sylwetki bibliofilów lubelskich, Lublin 1985, s. 29

² Materiały autobiograficzne i dokumenty osobiste ks. Ludwika Zalewskiego z lat 1866-1956, Wojewódzka Biblioteka Publiczna im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie [dalej WBP], rkps 2150, k. 1; Materiały autobiograficzne i dokumenty osobiste..., WBP, rkps 2150, k. 67.

³ G. Jakimińska, *Zalewski Ludwik*, w: *Słownik biograficzny miasta Lublina*, t. 2, Lublin 1993, s. 307; *Parafia Katedralna Zmartwychwstania Pańskiego i św. Tomasza Apostoła w Zamościu. Infułaci*, <http://www.katedra.zamosc.opoka.org.pl/infula.htm>.

polskiej inteligencji⁴. Osadzono go w więzieniu na Zamku Lubelskim wraz z innymi kapłanami, prawnikami, profesorami KUL. Został zwolniony po kilku dniach ze względu na podeszły wiek⁵. Do końca okupacji pracował naukowo nad wcześniej rozpoczętymi tematami, wykorzystując materiały gromadzone przez lata.

Po wojnie wrócił do aktywnego życia. Ostatnie lata nie były dla niego łatwe, ponieważ zdrowie nie dopisywało mu (często chorował na grypy). Zmarł 7 lipca 1952 r. Został pochowany na cmentarzu przy ul. Lipowej w Lublinie⁶.

Ks. Ludwik Zalewski był postacią nietuzinkową, znaną w Lublinie i regionie. Potrafił łączyć obowiązki kapłana z rozległymi zainteresowaniami i aktywną działalnością pedagogiczną, naukową, kulturalną, literacką i bibliofilską.

Praca pedagogiczna

Pracę pedagogiczną ks. Zalewski rozpoczął w listopadzie 1909 r., kiedy powołano go na stanowisko profesora w lubelskim Seminarium Duchownym, gdzie pracował ponad dwadzieścia lat. Wykładał literaturę polską, historię powszechną i historię Kościoła. Władze kościelne nie zawsze akceptowały działalność pedagogiczną ks. Zalewskiego z powodu jego niezależnych przekonań. Niechęć biskupa Mariana Leona Fulmana skłoniła ks. Zalewskiego do rezygnacji ze stanowiska wykładowcy w Seminarium Duchownym w Lublinie z końcem 1929 r. Niekonwencjonalne poglądy stanowiły przeszkodę do objęcia przez niego katedry historii w Katolickim Uniwersytecie Lubelskim. Powodem był konflikt z ówczesnym rektorem Uniwersytetu, ks. Józefem Kruszyńskim⁷.

Jednocześnie z pracą w Seminarium Duchownym, uczył religii w szkołach średnich Lublina: Szkole (Handlowej) Realnej Żeńskiej Władysława Kunickiego (1910-1917, a w latach 1919-1926 historii), w Gimnazjum Filologicznym Żeńskim Waclawy Arciszowej (1913-1914, 1917-1920), w Szkole Prywatnej Gracjana Chmielewskiego (1909-1910, 1915-1916), w Męskim Gimnazjum Państwowym im. S. Staszica⁸.

W dniu 20 XII 1926 r. ks. Zalewski otrzymał Dyplom Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego⁹ stwierdzający kwalifikacje do nauczania historii i języka polskiego w średnich szkołach ogólnokształcących i seminariach nauczycielskich. Dyplom ten wykorzystał trzy lata później (w 1929 r.). Po rezygnacji z pracy w Seminarium Duchownym oddał się nauczaniu języka polskiego i historii w Prywatnym Gimnazjum Wyższym SS. Kanoniczek. Z dniem 30 IX 1932 r. został zatwierdzony na stanowisko dyrektora tej szkoły¹⁰. Zasłużył się jako znakomity dydaktyk i reorganizator gimnazjum SS. Kanoniczek. Zatrudnił nauczycieli o wysokich kwalifikacjach, wprowadzał i wpływał na nauczycieli, aby wprowadzali

---

⁴ *Lublin w okresie okupacji (1939-1944)*, oprac. R. Moszyński, L. Policha, Lublin 1948, s. 31, 83; Z. Goliński, *Biskupi i kapłani Lubelszczyzny w szponach gestapo 1939-1945*, Lublin 1946, s. 7.

⁵ Z. Goliński, dz. cyt., s. 16.

⁶ M. Gmiter, B. Kotowski, K. Kucharska, B. Laskowska, L. Popek, *Cmentarz rzymskokatolicki przy ul. Lipowej w Lublinie*, Lublin 1990, s. 106.

⁷ *Materiały autobiograficzne i dokumenty osobiste...*, WBP, rkps 2150, k. 1.

⁸ WBP, rkps 2150, k. 68-75; *25-lecie Gimnazjum Waclawy Arciszowej w Lublinie*, Lublin 1937, s. 45.

⁹ WBP, rkps 2150, k. 84.

¹⁰ WBP, rkps 2150, k. 85.

w nauczaniu innowacje pedagogiczne. Szkoła pod jego kierownictwem zyskała dużą popularność, wzrósł jej prestiż i uznanie w lubelskim środowisku. Przed II wojną światową należał do Związku Nauczycielstwa Polskiego¹¹.

Działalność naukowa

Na polu nauki ks. L. Zalewski był bardzo aktywny. Jest wymieniany wśród współorganizatorów Towarzystwa Przyjaciół Nauk, które powołano 27 V 1927 r. Od początku pełnił w nim funkcję skarbnika, a także był członkiem Komisji Historycznej utworzonej 11 II 1928 r. Po Leonie Białkowskim i Aleksandrze Kossowskim był przewodniczącym tej Komisji. Po wojnie Towarzystwo Przyjaciół Nauk wznowiło działalność 14 X 1945 r. Na czele nowego zarządu stanął ks. dr Ludwik Zalewski. Funkcję tę sprawował do końca życia¹². Działał w Towarzystwie „Muzeum Lubelskie” oraz w lubelskim oddziale Polskiego Towarzystwa Historycznego (założone w 1927). W 1950 r. został powołany na członka Komisji do Dziejów Oświaty i Szkolnictwa Polskiej Akademii Umiejętności¹³.

Zainteresowania naukowe ks. Zalewskiego są wszechstronne, a dorobek bogaty i różnorodny. W swoim życiorysie ks. L. Zalewski napisał: „[...] zawsze z największym zamięłowaniem oddawałem się badawczej pracy naukowej [...]. Podjęmowałem tematy zaniedbane i prawie nietykane”¹⁴. Jego prace dotyczą historii regionu i Lublina, historii Kościoła, kultury i oświaty, historii wychowania, języka polskiego. Prowadził badania źródłowe, które wzbogaciły wiedzę w zakresie historii regionalnej. Bibliografia jego prac rejestruje 72 prace naukowe i popularnonaukowe¹⁵. Kilka z nich pozostało w rękopisie.

Pierwszy zarejestrowany artykuł ks. Zalewski zamieścił w 1907 r. w „Pamiętniku Literackim”¹⁶. Później pisał m.in. w czasopismach: „Głos Lubelski”, „Ziemia Lubelska”, „Spójnia”, „Ateneum Kapłańskie”, „Przegląd Powszechny”, „Pamiętnik Lubelski”, „Kamena”, „Zdrój”¹⁷. Materiały do pracy naukowej zbierał permanentnie. W 1927 r. odbył nawet w tym celu podróż do Szwajcarii i Francji. Publikował artykuły, a nieco później rozprawy naukowe, które były rezultatem jego badań. Wygłaszał referaty i odczyty dotyczące zagadnień związanych z książką.

Zajmował się opracowaniem dziejów bibliotek klasztornych Lubelszczyzny. Wyniki wieloletnich badań umieścił w artykułach publikowanych w czasopismach i pracach zbiorowych¹⁸ oraz w autorskiej książce *Biblioteka seminarjum duchow-*

¹¹ WBP, rkps 2150, k. 4.

¹² J. Dobrzański, *Dzieje Towarzystwa Przyjaciół Nauk w Lublinie*, w: Hieronim Łopaciński i Biblioteka jego imienia w Lublinie 1907-1957, Lublin 1957, s. 365; WBP, rkps 2150, k. 3.

¹³ WBP, rkps 2150, k. 99.

¹⁴ WBP, rkps 2150, k. 4.

¹⁵ H. Zwolakiewicz, *Bibliografia prac ks. dr. Ludwika Zalewskiego*, Lublin 1947.

¹⁶ L. Zalewski, *Kto jest autorem artykułu o poezji w „Zbiorze potrzebniejszych wiadomości” z r. 1781?*, „Pamiętnik Literacki”, R. 6, 1907, z. 4, s. 490.

¹⁷ H. Zwolakiewicz, dz. cyt., s. 9-13.

¹⁸ Przykładowo: L. Zalewski, *Losy bibliotek klasztornych w Djecezjach Lubelskiej i Podlaskiej po kasacie klasztorów w Królestwie Polskim*, „Spójnia” 1921, nr 2, s. 20-23, nr 3 s. 14-16; Tenże, *Biblioteka Ks. Ks. Kanoników Regularnych Laterańskich w Kraśniku*, „Spójnia” 1922, nr 6; Tenże, *Biblioteki klasztorne w Djecezjach Lubelskiej i Podlaskiej a Pisma Staszica*, w: Stanisław Staszic, Lublin 1926.

nego w Lublinie i biblioteki klasztorne w diecezji lubelskiej i podlaskiej¹⁹. Zbadał i opisał ok. 40 bibliotek klasztorów rzymskokatolickich²⁰. Książkę wysoko oceniało, ponieważ pokazała w nowym świetle rozwój umysłowości i kultury duchowej Lubelszczyzny i Podlasia od XV do XVIII w.²¹

Podobne oceny otrzymała praca z zakresu historii politycznej *Z dziejów partyzantki r. 1833 w Lubelskim Województwie. (W Setną Rocznicę)*²². Została oparta na szerokiej kwerendzie archiwalnej i pamiętnikach. Zawiera wiele nieznanych wcześniej informacji o emisariuszach działających w Lubelskiem, a także przedstawia stosunek ludności wiejskiej do oddziałów partyzanckich i patriotyczną postawę duchowieństwa.

Ks. dr L. Zalewski ma w swoim dorobku naukowym dzieła z historii Kościoła i stosunków wyznaniowych, m.in.: *Katedra i jezuici w Lublinie. Cz. I* oraz *Z epoki renesansu i baroku na Lubelszczyźnie. Katedra i jezuici. Cz. 2*²³. Obydwie części oparto na bogatej podstawie źródłowej. Badania prowadził ks. Zalewski w archiwach Lublina, Warszawy, a także bibliotekach, np. w bibliotece uniwersytetu lwowskiego. W części pierwszej przypisy zajmują ponad 60 stron (s. 188-260), co daje obraz bogactwa wykorzystanych źródeł. Część pierwsza stanowi uzupełnienie dzieła ks. Ambrożego Wadowskiego *Kościół lubelskie* (ukazał się tylko jeden tom w 1907 r.). Brakuje w nim rozdziału poświęconego katedrze lubelskiej. Ks. L. Zalewski uzupełnił tę lukę, opisując historię budowy kościoła i kolegium jezuickiego, a także dzieje zakonu jezuitów i ich szkół w Lublinie od początku do kasaty zakonu. Część druga publikacji, *Z epoki renesansu i baroku na Lubelszczyźnie*, bogato ilustrowana, prezentuje kulturę materialną i duchową Lubelszczyzny od XIV do połowy XVII w. Autor poświęcił też miejsce stosunkom wyznaniowym, ukazał kwestie związane z początkami i rozwojem innowierstwa, walkami religijnymi zgodnie z duchem wyznaniowej tolerancji.

Historia oświaty i wychowania to przedmiot książki ks. Zalewskiego *Orlęta lubelskie. Nauka, wychowanie i życie młodzieży męskiej w Lublinie 1586-1773*²⁴. Dotyczy okresu, kiedy funkcjonowały w Lublinie szkoły jezuickie. Podobnie jak przy opracowaniu wyżej wymienionych publikacji, autor zgłębił wiele rękopisów, starodruków, pamiętników, przejrzał zasoby archiwów i bibliotek. Aleksander Kossowski pisał, że powstał „[...] barwny opis systemu studiów w lubelskiej szkole

---

¹⁹ L. Zalewski, *Biblioteka seminarjum duchownego w Lublinie i biblioteki klasztorne w diecezji lubelskiej i podlaskiej*, Warszawa 1926.

²⁰ Opisał biblioteki: Misjonarzy w Lublinie, Seminarium Duchownego w Janowie i Krasnymstawie, biblioteki komunistów, dominikanów, paulinów, marianów, karmelitów, franciszkanów, kapucynów, reformatów, bernardynów, augustianów, kanoników regularnych laterańskich, jezuitów, bonifratrów, trynitarzy, benedyktynów, klasztorów żeńskich (brygidek, bernardynek, karmelitanek, wizytek,) oraz bibliotekę Seminarium Diecezjalnego w Lublinie po 1864 r. L. Zalewski, *Biblioteka seminarjum duchownego...*, s. 301-302.

²¹ A. Kossowski, *Ś.P. Ks. Ludwik Zalewski*, „Roczniki Humanistyczne”, 1953 (1957), t. 4, z. 4, s. 288-289.

²² L. Zalewski, *Z dziejów partyzantki r. 1833 w Lubelskim Województwie. (W Setną Rocznicę)*, Lublin 1934.

²³ L. Zalewski, *Katedra i jezuici w Lublinie. Cz. 1*, Lublin 1947; Tenże, *Z epoki renesansu i baroku na Lubelszczyźnie. Katedra i jezuici. Cz. 2*, Lublin 1949.

²⁴ L. Zalewski, *Orlęta lubelskie. Nauka, wychowanie i życie młodzieży męskiej w Lublinie 1586-1773*, Lublin 1947.

akademickiej, metod wychowania, nędzy pauperów, zabaw, zwad i bójek żaków, udziału ich w tumultach”²⁵.

Nie sposób wymienić wszystkich prac ks. dr. L. Zalewskiego. Przywołało tu tylko kilka tytułów. Należy nadmienić, że większość publikacji książkowych ks. L. Zalewskiego wywoływało zainteresowanie w środowisku naukowym zarówno Lublina, jak i kraju. Recenzje ukazywały się w czasopismach w Lublinie, Krakowie, Warszawie, Poznaniu, Włocławku²⁶. Słowa uznania dla działalności naukowej ks. L. Zalewskiego można również znaleźć w zachowanej korespondencji²⁷.

Obecnie w zbiorach lubelskich bibliotek dorobek naukowy ks. Zalewskiego jest pieczołowicie przechowywany. Na podstawie elektronicznych katalogów bibliotek można stwierdzić, że BG UMCS – posiada 11 tytułów książek ks. L. Zalewskiego, BU KUL – 12 tytułów, WBP – 20 tytułów książek. Natomiast katalog zbiorów regionalnych LUBLINIANA, opracowywany w WBP, rejestruje 35 publikacji ks. Zalewskiego. Są to: książki, artykuły z czasopism i referaty opublikowane w pracach zbiorowych.

Ks. Ludwik Zalewski – społecznik, działacz na polu kultury

Był znany wśród intelektualistów i ludzi związanych z kulturą Lublina. Żywo interesował się sprawami społecznymi. Działał w wielu organizacjach i stowarzyszeniach. W okresie międzywojennym był członkiem Komisji Teatralnej przy Zarządzie Miasta Lublin oraz Rady Artystycznej Miasta Lublina. Pracował w Lubelskim Związku Pracy Kulturalnej, w którym w latach 1934-1938 pełnił funkcję przewodniczącego Komisji Rewizyjnej.

Ponadto angażował się w działalność kulturalną miasta. Współorganizował święto książki w 1932 r. Uzyczał też zbiorów swojej prywatnej biblioteki na wystawy organizowane w Lublinie, jak: *Wystawa Pamiątek z pobytu Marszałka Józefa Piłsudskiego w Lubelszczyźnie* w 1936 r.²⁸ czy *Wystawa Książki* zorganizowana w październiku 1946 r. w ramach Lubelskiego Festiwalu Sztuki²⁹. Feliks Araszkiewicz pisze we wspomnieniach o ks. Zalewskim, że w latach trzydziestych XX w. „[...] każda wystawa druków dawnych, wystawy ekslibrisów, wystawy historyczne i inne z reguły są organizowane pod światłym kierunkiem fachowym i estetycznym księdza Zalewskiego”³⁰.

Po wojnie był członkiem Towarzystwa Opieki nad Majdankiem (1945-1948) oraz Głównej Komisji Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce. Uczestniczył w pracach komitetu odbudowy katedry zniszczonej w czasie bombardowania³¹. Pełnił też

²⁵ A. Kossowski, dz. cyt., s. 290.

²⁶ Recenzje publikowano w czasopismach: „Głos Lubelski”, „Przegląd Powszechny”, „Ateneum Kapłańskie”, „Kurier Poznański”, „Kurier Warszawski”, „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie”, „Pamiętnik Literacki”, „Kwartalnik Historyczny”, „Czas”, „Wiadomości Literackie”, „Myśl Współczesna”. Patrz: H. Zwolakiewicz, dz. cyt., s. 10-14.

²⁷ Pisali m.in.: Henryk Barycz, Juliusz Kleiner, Stanisław Kot, Stanisław Papée, Józef Seruga, Patrz: Korespondencja ks. Ludwika Zalewskiego w sprawach osobistych i zawodowych, WBP, rkps 2158, k. 12-14, 109, 175, 179, 220, 264, 446.

²⁸ S. Oczkowski, *Dzieje wystaw książki i exlibrisów w Lublinie*, w: *Hieronim Łopaciński i Biblioteka jego imienia w Lublinie 1907-1957*, Lublin 1957, s. 308.

²⁹ Tamże, s. 316.

³⁰ F. Araszkiewicz, „Wspomnienie zapisane w sercu swych pamiętniku...”, w: *Tenże, Dzieła i twórcy*, Warszawa 1957, s. 297.

³¹ A. L. Gzella, *Książę bibliofilów*, Lublin 1996, s. 14.

funkcję przewodniczącego poradni artystycznej, działającej przy Kurii Biskupiej w Lublinie³². „Brał udział we wszystkich niemal imprezach społecznych, urządzanych na terenie miasta”³³.

Działalność na polu literatury

Literatem *sensu stricto* ks. Ludwik Zalewski nie był, chociaż prozą pisał pięknie, np. wstępy do niektórych swoich prac czy zapiski pozostawione w rękopiśmie. Natomiast interesowała go praca redakcyjna. Po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r. został powołany przez bp. Mariana Leona Fulmana na stanowisko redaktora naczelnego „Wiadomości Diecezjalnych Lubelskich”. Czasopismo z założenia miało być urzędowym organem prasowym ordynariusza lubelskiego. Pierwszy numer ukazał się w grudniu 1918 r. W słowie *Od Redakcji* czytamy: „[...] pragnęłyby »Wiadomości« nawiązać jak najściślejszą łączność z całym Duchowieństwem diecezjalnym, stać się jego trybuną, [...] dać choć w części obraz życia religijnego, społecznego i narodowego pośród nas”³⁴. Wkrótce ks. Zalewski ustąpił ze stanowiska redaktora naczelnego, ale nadal publikował na łamach „Wiadomości”.

Współpracował z dodatkami literackimi czasopism „Ziemia Lubelska”, a później „Kurier Lubelski”. Uczestniczył czynnie w wieczorach literackich, spotkaniach literatów i drukarzy. Stał się wyrocznią smaku artystycznego dla młodych poetów. Był bardzo związany z lubelskim środowiskiem literackim. Bardzo cenił księdza poeta lubelski Józef Czechowicz.

Członkiem rzeczywistym Związku Literatów Polskich był ks. Ludwik Zalewski od 1928 r., a po wojnie od 1946 r.³⁵ „[...] do końca swego życia, przysparzając mu chwały w dziedzinie działalności wydawniczej i popularyzacji poetów regionu lubelskiego”³⁶. Dzięki staraniom ks. Zalewskiego zostały wydane *Stare kamienie* Franciszki Arnsztajnowej i Józefa Czechowicza, a także *Nowości Lubelskie*, które są dowcipną bibliografią (pseudokatalogiem) uwzględniającą wszystkich poetów lubelskich, ludzi nauki i polityki³⁷. Dowcip polegał na tym, że konkretnym osobom przypisano fikcyjne tytuły prac³⁸.

Towarzystwo Przyjaciół Nauk właśnie ks. Zalewskiemu powierzyło redakcję *Antologii współczesnych poetów lubelskich*³⁹, co niewątpliwie było dowodem uznania dla jego osiągnięć na polu nauki i literatury. Publikacja jest przykładem pięknego druku bibliofilskiego. Była to zasługa redaktora.

W gronie literatów lubelskich ks. Ludwika Zalewskiego nazywano „proboszczem parafii poetyckiej”⁴⁰, ale sam ks. Zalewski dodawał „bez rządu dusz”⁴¹.

³² M. Gawarecka, H. Gawarecki, dz. cyt., s. 33.

³³ WBP, rkps 2150, k. 2.

³⁴ *Od redakcji*, „Wiadomości Diecezjalne Lubelskie”, R. 1, 1918, s. 27.

³⁵ WBP, rkps 2150, k. 219.

³⁶ M. Gawarecka, H. Gawarecki, *Ks. Ludwik Zalewski*, w: *Lublin literacki 1932-1982*, red. W. Michalski, J. Zięba, Lublin 1984, s. 307.

³⁷ F. Arnsztajnowa, J. Czechowicz, *Stare kamienie*, Lublin 1934; *Nowości lubelskie. Katalog regionalny najwybitniejszych autorów miejscowych*, Lublin 1931.

³⁸ F. Araszkievicz, dz. cyt., s. 291; A. L. Gzella, dz. cyt., s. 16.

³⁹ *Antologia współczesnych poetów lubelskich*, red. L. Zalewski, Lublin 1939.

⁴⁰ F. Araszkievicz, dz. cyt., s. 290; J. Krzyżanowski, *Proboszcz poetów lubelskich*, „Rzeczpospolita” 1946, nr 298, s. 5.

⁴¹ L. Zalewski, *Od wydawcy*, w: *Antologia współczesnych poetów lubelskich*, Lublin 1939, s. 5.

Należał do lubelskiego oddziału Towarzystwa Literackiego im. Adama Mickiewicza⁴². W 1936 r. był delegatem Związku Literatów Lubelskich do Komitetu Nagród Lubelskiego Związku Pracy Kulturalnej.

Książd Ludwik Zalewski – bibliotekarz i bibliofil

Pracując w Seminarium Duchownym jako wykładowca, jednocześnie w latach 1909-1919 zajmował się biblioteką seminaryjną. Wrócił do tych obowiązków w 1925 r., gdy poproszono go o uporządkowanie zbiorów seminaryjnych. Pracował też w bibliotece Uniwersytetu Lubelskiego w okresie jej organizacji w 1919 r. Dzięki badaniom bibliotek klasztornych Lubelszczyzny i Podlasia pogłębił swoją wiedzę bibliotecarską, a także rozwinął zainteresowania bibliofilskie. Sprawy bibliotekarstwa i książki były mu bliskie, a zdobyte doświadczenie podczas pracy w bibliotekach czyniły zeń autorytet. Prawdopodobnie dlatego w 1922 r. został powołany do zespołu, który miał zająć się rewindykacją akt i księgozbiorów polskich z ZSRR.

W zasadzie wszystkie sfery jego działalności przenikają zainteresowania bibliofilskie. Jako wytrawny bibliofil zgromadził cenną prywatną bibliotekę (ok. 3 tys. pozycji), książki były przedmiotem jego badań naukowych, redagował je i wydawał. Posiadał także kolekcje ekslibrisów, zabytkowych tkanin, drzeworytów. W jego księgozbiórze znajdowało się kilka inkunabułów, sporo rękopisów średnio-wiecznych i późniejszych, druki z okresu renesansu oraz książki z XIX i XX w. Cudem zbiory te ocalały z zawieruchy wojennej. W testamentie majątek ruchomy i nieruchomy zapisał swojej siostrzenicy Józefie Zofii Cymek (córka Zuzanny z Zalewskich i Franciszka Budnego). Zaznaczył jednak, że książki i archiwalia mają być oddane do Biblioteki Seminarium Duchownego w Lublinie. Spadkobierczyni nie do końca uszanowała wolę zmarłego, co doprowadziło do rozproszenia biblioteki. Obecnie kolekcje ze zbiorów ks. Ludwika Zalewskiego znajdują się w Bibliotece Narodowej w Warszawie (najcenniejsza część zbiorów), Bibliotece Głównej Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, a także w Wojewódzkiej Bibliotece Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie⁴³.

Ukoronowaniem pasji bibliofilskiej było utworzenie Lubelskiego Towarzystwa Miłośników Książki⁴⁴, którego inicjatorem i współzałożycielem był ks. dr Ludwik Zalewski⁴⁵. Zebranie organizacyjne odbyło się 18 czerwca 1926 r. Ks. Zalewskiego jednoznacznie wybrano na prezesa LTMK. Funkcję tę sprawował do końca życia. Zebrania odbywały się w różnych miejscach (księgarnia, Muzeum Lubelskie), ale najczęściej w domu ks. Zalewskiego przy ul. Granicznej 1c (obecnie 9). Gospo-

⁴² G. Jakimińska, dz. cyt., s. 306-307; A. L. Gzella, dz. cyt., s. 14.

⁴³ R. Wach, *Losy księgozbioru ks. Ludwika Zalewskiego po jego śmierci*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne”, T. 47, 1983, s. 387-400; *Biblioteka Narodowa. Historia zbiorów*, <http://www.bn.org.pl/zbiory/stare-druki/historia-zbiorow>.

⁴⁴ Wraz z powstaniem w 1921 r. Towarzystwa Bibliofilów Polskich w Warszawie rozpoczyna się szybki rozwój ruchu bibliofilskiego w Polsce, a także w kręgach Polonii poza granicami kraju. Powstają towarzystwa bibliofilskie: Kraków (1922), Poznań i Zamość (1923), Paryż (1924), Lwów (1925), Toruń i Wilno (1926), Łódź (1927). Patrz: S. Oczkowski, dz. cyt., s. 301.

⁴⁵ Wśród założycieli byli: Feliks Araszkiewicz, Julian Krzyżanowski, Antoni Remiszewski, Jan Śmieciuszewski, Zygmunt Tołwiński, Józef Czechowicz, Franciszek Raczkowski, Władysław Czarniecki, Wiktor Ziółkowski, Ludwik Kamykowski, Zygmunt Kukulski. Patrz: A. L. Gzella, dz. cyt., s. 10-11; M. Gawarecka, H. Gawarecki, *Ks. Ludwik Zalewski*, w: *Lublin literacki 1932-1982 ...*, s. 307.

darz potrafił stworzyć niepowtarzalną atmosferę, którą bardzo cenili sobie członkowie Towarzystwa. Julian Krzyżanowski, uczestnik tych spotkań, wspomina ks. L. Zalewskiego jako człowieka o niezwykłym uroku, który potrafił nadać spotkaniom bibliofilskim „ton przyjaznej wytworności”⁴⁶. Józef Czechowicz napisał o tym fraszkę, zachowaną w zbiorach rękopisów ks. Zalewskiego. Po raz pierwszy opublikował ją Feliks Araszkiwicz. Przytaczają ją Maria i Henryk Gawareccy, a także red. Alojzy Leszek Gzella⁴⁷.

Celem statutowym Towarzystwa było „[...] szerzenie zamiłowania do książki pięknej, staranie się o podnoszenie estetyki druku, ochrona pomników piśmiennictwa oraz organizowanie wystaw i podejmowanie różnego rodzaju wydawnictw”⁴⁸. Cele te były i są realizowane. LTMK zapisało się jako wydawca cennych publikacji bibliofilskich, mogących służyć za wzór pięknie wydawanych książek, uwzględniających kanony sztuki drukarskiej. Za prezesury ks. Zalewskiego ukazało się osiem pozycji w ramach numerowanej serii wydawniczej „Biblioteczka Lubelskiego Towarzystwa Miłośników Książki”. Były to m.in.: biogram Hieronima Łopacińskiego autorstwa Feliksa Araszkiwicza, wcześniej wspomniane *Stare kamienie* Franciszki Arnsztajnowej i Józefa Czechowicza, a także przywoływana *Bibliografia prac ks. dr. Ludwika Zalewskiego*, opracowana przez Henryka Zwolakiewicza, a wydana dla uczczenia jubileuszu pracy dyrektorskiej księdza w Gimnazjum i Liceum ss. Kanoniczek w Lublinie⁴⁹.

Drugim ważnym celem LTMK było organizowanie wystaw dotyczących starej książki, ekslibrisów i wydawnictw współczesnych. Niespełna rok po powołaniu Towarzystwa z jego inicjatywy została otwarta „Wystawa książki i ekslibrisu” w salach Muzeum Lubelskiego. Otwarcia dokonał ks. L. Zalewski 3 IV 1927 r.⁵⁰ W przemówieniu przedstawił cele i dążenia LTMK. Zaznaczył, że wystawa ma uczyć bibliofilstwa i przypominać społeczeństwu o wartości książki. Na wystawie zaprezentowano księgi od inkunabułów po wiek XIX, osobny dział stanowiła książka współczesna, a uzupełnienie stanowiły ekslibrisy zgromadzone w wielkiej liczbie. „Ekspozyty” pozyskano ze zbiorów Biblioteki Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego, Biblioteki Seminarium Duchownego oraz ze zbiorów ks. Zalewskiego i innych bibliofilów lubelskich. Wystawa była wielkim wydarzeniem kulturalnym. Cieszyła się ogromną popularnością.

W 1930 r. do Lublina przyjechała „Wystawa ekslibrisów słowiańskich”, prezentowana wcześniej w Warszawie i Krakowie. LTMK postarało się, aby lubelska edycja wystawy miała swój specyficzny charakter, a nie była tylko powtórzeniem wcześniejszych ekspozycji. W Lublinie została wzbogacona o miejscową wstawkę ekslibrisów rosyjskich ze zbiorów Wiktora Ziółkowskiego. Łącznie wystawiono 116 ekslibrisów. I znów było to wydarzenie kulturalne, cieszące się zainteresowaniem

⁴⁶ J. Krzyżanowski, *O fraszkach Józefa Czechowicza*, w: *Spotkania z Czechowiczem. Wspomnienia i szkice*, oprac. S. Pollak, Lublin 1971, s. 490.

⁴⁷ F. Araszkiwicz, dz. cyt., s. 288-289; M. Gawarecka, H. Gawarecki, *Ks. Ludwik Zalewski*, w: *Lublin literacki 1932-1982...*, s. 314; Ciż, *Ks. dr Ludwik Zalewski 1878-1952*, w: *Sylwetki bibliofilów lubelskich...*, s. 41-42; A. L. Gzella, *Książę bibliofilów*, Lublin 1996, s. 15.

⁴⁸ A. L. Gzella, dz.cyt., s. 13.

⁴⁹ H. Wolska, *Biblioteczka Lubelskiego Towarzystwa Miłośników Książki*, Lublin 2006, s. 11-13.

⁵⁰ S. Oczkowski, dz. cyt., s. 302.

i frekwencją⁵¹. Ukazał się *Katalog wystawy ekslibrisów słowiańskich w Lublinie*, wydany w ramach serii „Biblioteczka Lubelskiego Towarzystwa Miłośników Książki”, obecnie dostępny już tylko bibliograficznie⁵².

Ostatnią, przedwojenną wystawą książek w Lublinie była *Wystawa druków lubelskich*, otwarta 4 VI 1939 r. w ramach imprezy „Dni Lublina i Lubelszczyzny”. Prezentowała druki tłoczone w drukarniach lubelskich od XVII do XX w.⁵³ Wystawiono tylko te druki, które znajdowały się w Lublinie w zbiorach podanych bibliotek: Biblioteka Seminarium Duchownego, Biblioteka Publiczna im. Hieronima Łopacińskiego, Biblioteka Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego oraz biblioteka ks. Ludwika Zalewskiego. Akcentując ten aspekt, ks. Zalewski przypominał o konieczności gromadzenia i katalogowania druków lubelskich. Wystawa była doskonale opracowana – stała się kanonem, wzorem dla wystaw powojennych. Przewodnik po wystawie opracował, oczywiście, ks. L. Zalewski⁵⁴. Wydano go w pięknej, bibliofilskiej szacie graficznej.

Zainteresowania i osiągnięcia ks. Ludwika Zalewskiego na polu bibliofilstwa zostały docenione nie tylko w Lublinie. W 1928 r. został członkiem Ogólnopolskiej Rady Bibliofilskiej w Krakowie. Uczestniczył też w krajowych zjazdach bibliofilów.

Działalność w Towarzystwie Biblioteki Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego

Towarzystwo Biblioteki Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego rozpoczęło działalność 26 V 1907 r. na podstawie *Ustawy Towarzystwa Biblioteki Publicznej imienia Hieronima Łopacińskiego w Lublinie*⁵⁵. Założycielami byli dawni przyjaciele Hieronima Łopacińskiego, a celem stworzenie w Lublinie biblioteki publicznej. Jej podstawę miał stanowić księgozbiór tragicznie zmarłego Hieronima Łopacińskiego, zakupiony od spadkobierców. Pracami Towarzystwa kierował Komitet, który wybierał ze swego grona corocznie prezesa, wiceprezesa, sekretarza i skarbnika⁵⁶.

W latach 1925-1939 dostrzega się ożywienie życia kulturalnego Lublina, a także duże zainteresowanie Biblioteką im. Hieronima Łopacińskiego ze strony lubelskiego świata nauki. W tym czasie w skład Komitetu Towarzystwa wchodzi liczni profesorowie. Oni też kolejno pełnią funkcję prezesa⁵⁷. Zdzisław Bieleń stwierdza: „To drugie pokolenie działaczy nie miało jednak energii i zapału cechujących założycieli”⁵⁸.

Nazwisko ks. Ludwika Zalewskiego pojawia się w materiałach źródłowych Towarzystwa w 1924 r., kiedy to dokonano wyboru nowych władz. W skład Komitetu weszli: prof. Stanisław Ptaszycki – prezes, prof. Henryk Jakubanis – wiceprezes,

⁵¹ Tamże, s. 304-305.

⁵² *Katalog wystawy ekslibrisów słowiańskich w Lublinie*, Lublin 1930. Opis bibliograficzny znajduje się w: H. Wolska, dz. cyt., s. 12.

⁵³ S. Oczkowski, dz. cyt., s. 309-311.

⁵⁴ *Ustawa Towarzystwa Biblioteki Publicznej imienia Hieronima Łopacińskiego w Lublinie*, Lublin 1907.

⁵⁵ Tamże, s. 8.

⁵⁶ K. Gawarecka, *Dzieje Biblioteki im. H. Łopacińskiego w Lublinie*, w: *Hieronim Łopaciński i Biblioteka jego imienia w Lublinie 1907-1957*, Lublin 1957, s. 147.

⁵⁷ Z. Bieleń, *Biblioteka Publiczna im. Hieronima Łopacińskiego od powstania do II wojny światowej*, „Bibliotekarz Lubelski” R. 47, 2004, s. 11.

⁵⁸ G. Jakimińska, dz. cyt., s. 306.

Kazimierz Jaczewski – sekretarz, Tadeusz Rojowski – skarbnik oraz członkowie: Henryk Gaertner, ks. Ludwik Zalewski i inż. Karol Iwanicki⁵⁹.

Prezesem Komitetu Towarzystwa w kadencji 1929-1930 był ks. dr Ludwik Zalewski. Pełnił tę funkcję po profesorze filozofii Henryku Jakubaniście (1927-1928). Następcą ks. dr. L. Zalewskiego był prof. Leon Białkowski – archiwista, bibliograf, dyrektor Archiwum Państwowego. Z funkcji prezesa ks. Zalewski ustąpił „[...] nie mogąc się pogodzić z konserwatyżmem i niedołęstwem w prowadzeniu biblioteki [...]”⁶⁰.

W tym okresie rzeczywiście Biblioteka borykała się z trudnościami finansowymi. Wprawdzie rok 1929 był korzystny pod tym względem, ale już w 1930 r. wpływy zmniejszyły się o 50% i Biblioteka znalazła się w bardzo trudnej sytuacji⁶¹. Bolączką były też sprawy kadrowe, o których pisała nawet miejscowa prasa, postulując zatrudnienie na stanowisku kierownika fachowego bibliotekarza. Załamanie finansowe było powodem, dla którego trzeba było ograniczać liczbę personelu, a nawet obniżyć płace⁶².

Komitet Towarzystwa jednak dbał o jak najlepsze opracowanie i udostępnianie księgozbioru. Pracowały dwie komisje, z których jedna zajmowała się oceną wartości naukowej dubletów i ich wymianą, a druga korygowała błędy w katalogu działowym. W 1929 r. wprowadzono książkę życzeń i dezyderatów, aby uzupełniać księgozbiór zgodnie z zapotrzebowaniem czytelników. Realizowano też wypożyczanie międzybiblioteczne, dzięki czemu na życzenie pracowników nauki sprowadzano książki z bibliotek Warszawy, Wilna, Lwowa i Krakowa.

Biblioteka realizowała dwa kierunki działania. Z jednej strony, z jej zbiorów korzystali gremialnie ludzie nauki, co świadczy o wartości naukowej jej zbiorów, z drugiej zaś starano się gromadzić księgozbiór popularyzujący wiedzę i naukę, skierowany do szerokiego kręgu odbiorców. Właśnie potrzeby czytelników zdecydowały o tym, „[...] że hasłem Biblioteki stało się: nauka i wiedza dla wszystkich”⁶³. W latach 1922-1939 w Bibliotece im. Hieronima Łopacińskiego były organizowane odczyty, dysputy, spotkania naukowe i bibliofilskie, które wygłaszał m.in. ks. dr Ludwik Zalewski.

Po wojnie Towarzystwo Biblioteki Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego wznowiło działalność 25 I 1947 r. Na pierwsze, powojenne zebranie przybyło 18 osób (ks. L. Zalewski był nieobecny). Wybrano wówczas Komitet. W nowych warunkach społeczno-ustrojowych konieczne stały się zmiany w finansowaniu i organizacji Biblioteki. Ministerstwo Oświaty proponowało stałe subwencje pod warunkiem włączenia jej do sieci bibliotek powszechnych. Ostatecznie sprawa znalazła finał 1 VII 1948 r., kiedy zawarto umowę między Towarzystwem Biblioteki Publicznej im. Hieronima Łopacińskiego a Zarządem Miasta Lublin. Księgozbiór został przekazany w depozyt na 15 lat. Odtąd biblioteka nazywała się Miejską Biblioteką Publiczną im. Hieronima Łopacińskiego w Lublinie. Jej dotychczasowy naukowy charakter z uwzględnieniem regionu lubelskiego został zachowany.

Towarzystwo miało nadal funkcjonować, a do jego głównych zadań należało organizowanie imprez, odczytów, utrzymywanie łączności ze środowiskiem biblio-

⁵⁹ WBP, rkps 2150, k. 3.

⁶⁰ Z. Bieleń, dz. cyt., s. 20.

⁶¹ Tamże, s. 23-24.

⁶² K. Gawarecka, dz. cyt., s. 151.

⁶³ Tamże, s. 158, 161.

tekarskim, rozwój liczby organizacji. Działający od 1947 r. Komitet zmienił się. Prezesem pozostał Józef Steliga, wiceprezesem Jan Dobrzański (na miejsce Andrzeja Wojtkowskiego), sekretarzem Stanisław Oczkowski, skarbnikiem Walenty Radzyński. Członkami Komitetu pozostali Feliks Araszkiwicz, Bronisława Wajszczukowa oraz ks. prałat Ludwik Zalewski (wcześniej Józef Nikodem Kłosowski)⁶⁴.

Sprawy Towarzystwa Biblioteki Publicznej im. H. Łopacińskiego zajmowały ks. L. Zalewskiego przez ponad dwadzieścia lat. Dwukrotnie wybierano go na członka Komitetu, przez jedną kadencję pełnił funkcję prezesa, udzielał się jako autor odczytów.

Zakończenie

Ks. Ludwik Zalewski był ceniony zarówno za pracę naukową, jak i za usługi na polu kultury. Otrzymał liczne odznaczenia i nagrody. Przed wojną uhonorowano go Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski (11 XI 1937) i Złotym Wawrzynem Polskiej Akademii Literatury (7 XI 1938). Po wojnie otrzymał: w 1948 r. – nagrodę Wojewódzkiej Rady Narodowej za prace z dziejów kultury (a szczególnie publikację *Chłop – bibliofil XV w.*), w 1950 r. – nagrodę naukową Wojewódzkiej Rady Narodowej (zespołową) przyznaną „pierwszemu w Polsce kolektywowi literackiemu >>Załoga nr 1<<”⁶⁵. W 1956 r., pośmiertnie, odznaczono ks. Zalewskiego Orderem Białego Kruka, który został nadany przez Mistrza i Kapitułę Orderu Białego Kruka w Krakowie.

Obecnie w Lublinie o ks. dr. Ludwiku Zalewskim przypomina ulica jego imienia (położona w okolicy ul. Zemborzyckiej, w sąsiedztwie ulic: Jacka Woronieckiego, Antoniego Słomkowskiego, Franciszka Uhorczaka) oraz dom przy ul. Granicznej 9 – dawna willa ks. Ludwika Zalewskiego⁶⁶.

Summary

The article presents a profile of the Reverend Ludwik Zalewski PhD (1878-1952) – Doctor of Philosophy, cultural historian, teacher, bibliophile and man of letters. He affiliated himself with Lublin in 1898 when he joined the seminary in this city. In the years 1904-1908 he studied at the Catholic University of Fribourg. After returning from studies, he worked in parishes in Ostrów near Włodawa, Piotrawin, Dzierzkowice. He was the professor of the Lublin Seminary (1909-1929), at the same time teaching religion in Lublin's schools. Next, he started to work at the Private Secondary Gymnasium of Sisters Canonesses. The Reverend Ludwik Zalewski, the author of important scientific works, actively participated in the works of numerous societies. He was the founder and the president of the Society of Bibliophiles in

⁶⁴ WBP, rkps 2150, k. 92, 98.

⁶⁵ Uchwała nr 787/XXXIV/2009 Rady Miasta Lublin z dnia 3 września 2009 r. w sprawie zmiany uchwały nr 476/XXX/2000 Rady Miejskiej w Lublinie z dnia 7 grudnia 2000 r. „Dziennik Urzędowy Województwa Lubelskiego” 2009, nr 121, s. 10868. poz. 2622.

⁶⁶ Dom przy ulicy Granicznej 1c (obecnie 9) w Lublinie, dawna willa ks. Ludwika Zalewskiego. Zaprojektowana w 1931 r. przez Tadeusza Witkowskiego, zbudowana w 1932 r. Typowy przykład modernizmu w budownictwie mieszkaniowym. Fasada trójdzielna. Korpus budynku dwukondygnacyjny z prostokątnymi oknami rozdzielonymi gzymsami. Klatka schodowa charakteryzuje się gładką ścianą, urozmaiconą czterema małymi oknami. Ostatnim elementem fasady jest ściana z otworem wejściowym, <http://serwerymillera.pl/dlibra/dlibra/doccontent?id=31325&dirids=1>; H. Danczowska, *Architekt Tadeusz Witkowski (1904-1986) . Kalendarium życia i twórczości*, Lublin 2009, s. 136.

Lublin (1926-1952), as well as the member of the Polish national Bibliophile Council. The Reverend Zalewski was an unconventional figure, known in Lublin and in the region. He managed to combine the duties of a priest with extensive interests and active pedagogical, scientific, cultural, literary and bibliophilic activities.

Резюме

В статье представляется ксендз Людвик Залевски (1878-1952) – кандидат наук по философии, историк культуры, педагог, библиофил, писатель. С Люблином он был связан с 1898 года, когда начал учебу в духовной семинарии в этом городе. В годы 1904-1908 он учился в Католическом Университете во Фрибурге (Швейцария). Вернувшись он работал в приходах в городе Острув недалеко от Влодавы, Петравине, Дзежковицах. Он был профессором в Духовной Семинарии в Люблине (1909-1929), одновременно преподавал богословие в люблинских школах. Затем преподавал в Частной Высшей Гимназии Сестер Каноничек. Ксендз Людвик Залевски, автор выдающихся научных работ, был активным членом многих обществ. Он был основателем и председателем Люблинского Общества Любителей Книг (1926-1952), а также членом общепольского Совета Библиофилов. Ксендз Залевски –исключительный человек, известный как в Люблине, так и в регионе. Он умел соединять обязанности священника, многие увлечения и активную педагогическую, научную, культурную, литературную и библиофильскую деятельность.